

ÖNTÖZÉSES GAZDÁLKODÁS AZ ALFÖLDÖN

Dr. Hanyecz Vince*

1. BEVEZETÉS

Az Alföld sajátos helyet foglal el az ország gazdaságában. Ez egyrészt abban fogalmazható meg, hogy a térségre vonatkozó és hangsúlyosan kezelt gazdaságfejlesztési törekvések ellenére sem sikerült olyan gazdasági pozíciót kivívnia, amelyet az itt lakó népesség száma, a terület nagysága, a rendelkezésre álló természeti erőforrások stb. indokoltá tettek volna. A legújabb adatok szerint az ország területének több mint 1/3-át kitevő hat „klasszikusan” alföldi megye mindössze 21,5%-kal járul hozzá a bruttó hazai termék (GDP) előállításához. Ebből közel azonos részt képvisel az Észak-Alföld (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék együttesen 10,6%) és a Dél-Alföld (Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye összesen 10,9%).

A másik – a téma szempontjából kiemelendő – sajátosság, hogy a GDP-n belül a mezőgazdaság részaránya messze felülmúlja az országos átlagot. Ennek érzékeltesére álljon itt az egy lakosra jutó GDP mezőgazdasági hányadát képező érték az érintett megyékre vonatkozóan: Bács-Kiskun 21,3%, Békés 23,4%, Csongrád 16,7%, Hajdú-Bihar 11,9%, Jász-Nagykun-Szolnok 11,6%, Szabolcs-Szatmár-Bereg 15,3%. Az országos átlag 6,6 %.

A közölt értékek – úgy vélem – egyértelműen igazolják, hogy az Alföld jelenlegi és nyugodtan állíthatjuk, hogy jövőbeni szerepének megítélésében is a mezőgazdaság kiemelt szerepet kell, hogy kapjon. Viszont éppen ez a gazdasági ágazat az, amely leginkább természetfüggő, mindenkori produkciója sok szempontból a természeti adottságok által determinált.

A természeti adottságokból kiemelve a csapadékot elmondható, hogy annak mennyisége és eloszlása az alföldi térségben ugyancsak szélsőséges. A káros vízbőség és a csapadékhiány – hosszú időre visszatekintve – egyformán tapasztalható, sőt adott éven belül is nem ritkán előfordul, hogy a növények élettartama alatt hol vízfölösleg, hol vízhiány jelentkezik. A most bemutatandó témához kapcsolódóan nyilván az utóbbi a lényeges, amelyre vonatkozóan hasznos információkkal szolgálnak az Öntözési Kutató Intézetben végzett, sokéves megfigyelésekre alapozott kutatások eredményei. Ezekből ehelyütt a vízhiány okozta hozamkiesés (terméskiesés) valószínűségi értékeit közöljük az egyes növénycsoportokra vonatkozóan (1. táblázat).

A feltüntetett növénycsoportok durván az extenzív, átlagos és intenzív földhasználatot takarják és jelentős értékbeni eltéréseket mutatnak egy hektárra vetítve. A közölt számsor ezen túlmenően azt is érzékelteti, hogy milyen az egyes növénycsoportok termelési kockázata, amelyek közül az intenzív növények a mesterséges vízpótlás lehetősége nélkül gyakorlatilag nem is termelhetők.

---

* *Dr. Hanyecz Vince főiskolai tanár, Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas*

1. táblázat. A vízhiány okozta hozamkiesés fő növénycsoportonként.

Kalászosok	20 %-os kiesés az évek 30 %-ában,
	40 %-os kiesés az évek 15 %-ában,
Kapások	20 %-os kiesés az évek 35 %-ában,
	40 %-os kiesés az évek 25 %-ában,
	60 %-os kiesés az évek 10 %-ában,
Vetőmag, zöldség	20 %-os kiesés az évek 40 %-ában,
	40 %-os kiesés az évek 30 %-ában,
	60 %-os kiesés az évek 25 %-ában,

Az eddig leírtak alapján – úgy vélem – nyugodtan leszögezhető, hogy amennyiben az Alföldön a mezőgazdaság pozícióját meg kívánjuk őrizni, esetleg javítani akarjuk, ahhoz a termelés kockázatát minimálisra kell szorítani. Ehhez pedig az egyik, s talán a legfontosabb eszköz a mesterséges vízpótlás, az öntözés lehetőségének megteremtése.

2. ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉS

Az öntözés és az öntözéses gazdálkodás agrárpolitikai megítélése – sajnálatos módon – erősen hullámzó. Leegyszerűsítve úgy is lehet fogalmazni, hogy időjárásfüggő. Pedig éppen az előzőekben leírtak okán – és különösen az Alföldön – az öntözésre való állandó felkészültség egyik alapvető követelmény kellene hogy legyen. (Ez nem jelenti azt, hogy az öntözésre valóban sor is kerül). A mezőgazdasági termelés folyamatos drágulása következtében ugyanis a költségek olyan magasakká váltak, hogy azok megtérülését, vagy részbeni megtérülését, feltétlen garantálni kell, különben a gazdálkodók akár 1-2 év alatt lehetetlen helyzetbe kerülhetnek. Az öntözés – bár újabb költségek árán – a termés mentésével ezt a megtérülést segítheti elő.

A másik körülmény, hogy a mostanra kialakult birtokstruktúra nem igazán kedvez az öntözésnek. Az elaprózódott birtokrendszer jórészt nagyüzemi öntözési technikát és technológiát örökölt és időt vesz igénybe, amíg a két oldal (a birtok-méret és az öntözéstechnika) közelít egymáshoz és előállhat egy új egyensúlyi helyzet.

Végül a harmadik dolog a tökehiány és sok esetben a szakismeret hiánya. Az öntözés igen összetett és – mint ahogy arról a későbbiekben még lesz szó – eléggé költséges technológiai beavatkozás. Ennek a problémakörnek a feloldására részben az öntözési szaktanácsadás intézményes újraélesztése szükségeltetik, másrészt az öntözési támogatás területileg differenciált rendszerének a kialakítása, mely utóbbi esetében az alföldi térség megkülönböztetett figyelmet kell hogy kapjon.

Az említett három problémakör – megítélésem szerint – meghatározó módon járult hozzá, hogy az öntözött terület nagysága – országosan – „látványos” módon visszaesett. Az öntözött terület alakulása az Alföldön: 1980-ban 133,6 ezer, 1990-ben 204,5 ezer, 1992-ben 175,7 ezer, 1993-ban 163,5 ezer, 1997-ben 81,8 ezer hektár.

Tovább folytatva a gondolatsort, feltétlen figyelmet érdemelnek 2. táblázat adatai.

2. táblázat. Az öntözés aránya a vízjogilag engedélyezett területekből (%)

Év	Öntözésre bejelentetett	Ténylegesen öntözött
1994	49,8	47
1995	48,6	45,1
1996	42,0	42,0
1997	39,4	27,1

Ha csupán egyetlen szóval akarjuk jellemezni az utóbbi éveket, az a bizonytalan-ság, s ez a számok tükrében egyre erősödni látszik. Az a tény, hogy az öntözésre víz-jogilag engedélyezett területből 1997-ben (az utolsó hozzáférhető adat) mindössze alig több, mint 1/4 rész került ténylegesen megöntözésre, több mint elgondolkodtató.

Végezetül az öntözési mód, illetve technika változását kísérhetjük nyomon a kö-vetkező összeállításban, amely – úgy tűnik – valamiféle tendenciát is magában hor-do-z (3. táblázat).

3. táblázat. A vízjogilag engedélyezett terület öntözési módonként (%-ban)

Megnevezés	1994	1995	1996	1997
Esőszerű, ebből:center pivot	86,2	88,9	89,2	88,1
lineár	18,2	19,8	23,7	26,0
Felületi, ebből:	7,4	5,8	5,4	5,8
rizs	3,7	3,1	2,7	2,9
Altalaj öntözés	5,3	4,0	4,0	4,5
Mikroöntözés	1,1	1,2	1,4	1,6

A számokból, másrészt a vonatkozó kutatási eredményekből az alábbi meg-állapítások fogalmazhatók meg:

- az esőszerű öntözés változatlanul dominál, amelyen belül a precíziós öntözést biztosító center pivot és lineár berendezések térhódítása prognosztizálható,
- a felületi öntözés letűnőben van, amelyhez különösképpen járul hozzá a rizs ágazat kedvezőtlen hazai pozíciója,
- a mikroöntözés – ha nem is nagy léptekben – egyre inkább helyet követel magá-nak az öntözött területből.

3. AZ ÖNTÖZÖTT TERÜLET NAGYSÁGA

A megöntözött terület nagyságának alakulása az alföldi megyékben követi az or-szágosan is tapasztalt tendenciát, amint a 4. táblázatból konkrétan is kitűnik.

A csökkenés aránya – függetlenül az alföldi táj ismertetett sajátosságaitól – csak-nem ugyanakkora, mint az országos mutató. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az alföldi öntözés gyakorlata messze nem veszi figyelembe a térség döntően me-zőgazdasági jellegét, a jellemző klimatikus viszonyokat, a termelés kockázatát, hanem rá is alapvetően az általános agrárpolitika alakulása gyakorol hatást. A megyék közül a hagyományosan kiemelkedő öntözési kultúrával rendelkező Bács-Kiskun és Szolnok megyében volt némileg mérsékeltebb az öntözött terület csökkenése.

4. táblázat. Öntözött terület nagysága az Alföldön (ezer hektárban)

Megye	1980	1990	1992	1993	1997	1997/1990%
Bács-Kiskun	17,7	19,7	18,9	18,4	11,1	56,3
Békés	9,4	27,2	27,0	23,6	9,8	36,0
Csongrád	10,2	23,4	19,9	19,0	8,2	35,0
Hajdú-Bihar	9,6	20,9	20,0	14,8	8,9	42,6
Jász-Nagykun-Szolnok	21,6	59,5	45,9	45,3	28,3	47,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2,3	5,2	3,4	4,8	1,6	30,6
Alföldi megyék összesen	70,8	155,9	135,1	125,9	67,9	43,6
Országos összeg	133,6	204,5	175,7	163,5	81,8	40,0
Az alföldi megyék részese- dése az országosból %	53,0	76,2	76,9	77,0	83,0	108,9

Az már jóval mélyebb vizsgálatot igényelne, hogy vajon az egyes megyék mezőgazdaságának tökeereje mennyiben játszott szerepet a differenciák kialakulásában. Figyelemre méltó azonban, hogy a jelentős területi csökkenés ellenére is az Alföld megőrizte vezető szerepét az ország öntözésében, sőt ez a pozíció erősödni látszik. Az a tény, hogy az ország öntözött területének 4/5-ét képviseli az érintett hat alföldi megye, csak újból aláhúzza a korábban elmondottakat, miszerint ez a térség az öntözés vonatkozásában megkülönböztetett figyelmet érdemel.

Az öntözésre berendezett területek állapotát jelzik az alábbi számok:

Az öntözésre műszakilag berendezett területből öntözésre alkalmas Bács-Kiskun megyében 99,7%, Békés megyében 98,1% Csongrád megyében 96,7%, Hajdú-Bihar megyében 89,3%, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 94,2%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 91,9%.

A közölt adatokhoz csupán egyetlen gondolatot fűzök hozzá: a kiterjedtebb öntöző tevékenységhez a műszaki feltételek egyelőre még megvannak. Ezzel szemben az évek átlagában az alábbi kapacitás-kihasználást mutat a statisztika.

Az öntözött terület aránya az öntözésre műszakilag berendezett területből az alábbiak szerint alakult: Bács-Kiskun megye 74,9%, Békés megye 93,0%, Csongrád megye 113,5%, Hajdú-Bihar megye 84,9%, Jász-Nagykun-Szolnok megye 80,0%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 51,1%.

A számok közül a Csongrád megyére vonatkozó 113,5% bizonyos feltételezésre ad okot. Amennyiben elfogadjuk azt, hogy az adat helyes, akkor a kimutatott kapacitáson felüli öntözés bizonyos provizórikus megoldásokat takarhat; csökűtről, bányatóból, belvizcsatornából stb. megvalósított öntözést.

Ezt a megyét leszámítva a számok összevetéséből a következő direkt lehetőség kínálkozik az öntözött területek növelésére: Bács-Kiskun megye 24,8%, Békés megye 5,1%, Hajdú-Bihar megye 4,4%, Jász-Nagykun-Szolnok megye 14,2%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 40,8%.

4. A KIÖNTÖZÖTT VÍZMENNYISÉG

A kiadott öntözővíz mennyiségének változása természetesen követi az öntözött terület nagyságában bekövetkezett csökkenést, amelyről az 5. táblázat adatai szolgálnak konkrét információkkal.

Ebben első ránézésre semmi szokatlan nincs, azonban ha a területi csökkenést összevetjük a kiadott vízmennyiség változásával, vagyis ha meghatározzuk a vízborítást (m³/ha) és annak változásait, akkor némileg közelebb kerülünk az alföldi öntözés megváltozott szerepének egy újabb aspektusból történő megítéléséhez. Ezt az összevetést tükrözik a vízborítás 1990 és 1997 közötti változását kifejező arányok. A vízborítás csökkenése a fenti időszakban Bács-Kiskun megyében 65,0%, Békés megyében 45,0%, Csongrád megyében 37,4%, Hajdú-Bihar megyében 29,8%, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 57,8%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 41,6% volt.

5. táblázat. Kiöntözött vízmennyiség az Alföldön (ezer m³)

Megye	1980	1990	1992	1993	1997	1997/1990 (%)
Bács-Kiskun	16999	25841	22035	29560	9452	36,6
Békés	56480	80715	48205	49918	13064	16,2
Csongrád	27416	43340	26694	40652	5658	13,1
Hajdú-Bihar	17596	37908	32723	22355	4829	12,7
Jász-Nagykun-Szolnok	122704	175104	95428	100343	48175	27,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3289	6031	4242	4435	769	12,8
Alföldi megyék összesen	244484	368939	229328	247263	81947	22,2

A vízborítás ilyen mértékű csökkenése aligha magyarázható csupán az összehasonlított két év természetes csapadékának eltéréseivel, annál is inkább, mert a különbség nem jelentős (1990-ben 433,7 mm, 1997-ben 474,1 mm hullott). Az okok között inkább a gazdasági, gazdálkodási tényezőket kell keresnünk. Ezek: a birtokstruktúra már említett változása, a vízdíj növekedése, a vízkijuttatáshoz felhasznált energia drágulása és a költségtakarékos gazdálkodásra való kényszerű törekvés előtérbe kerülése. A fajlagos vízkijuttatás ilyen szintje messze nem az intenzív földhasználat irányába mutat, holott az alföldi térség sajátosságai ezt indokolnák.

5. AZ ÖNTÖZÖTT TERÜLET SZERKEZETE

Az előbbi záró gondolatot némiképpen tovább erősíti ha megnézzük, hogy több év átlagában mire irányult az öntöző tevékenység (6. táblázat). Ami a számokból első látásra kitűnik az, hogy egyedül Bács-Kiskun megyében jelentős az intenzív kultúrának számító zöldségfélék részesedése az öntözött területből. Sajnálatos módon a szántón belüli további bontásra nincs hozzáférhető adat, de ismerve, hogy a földhasználat struktúrájában nem következett be lényeges változás, nyugodtan feltételezhetjük, hogy az öntözésre alapozott intenzív földhasználatra való törekvés egyelőre nem jellemző a térségre. További adalékul szolgálnak ezen feltételezés alátámasztásához a 7. táblázatban közölt adatok.

6. táblázat. Az öntözött terület megoszlása (%)

Megye	Szántó	Gyep	Szántóból zöldségfélék
Bács-Kiskun	88,3	4,1	22,8
Békés	94,8	4,4	7,7
Csongrád	93,4	5,7	5,6
Hajdú-Bihar	85,5	14,4	6,0
Jász-Nagykun-Szolnok	92,4	7,2	4,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	77,9	9,8	5,9
Együtt	91,0	7,1	8,1

7. táblázat. Az öntözött terület aránya művelési áganként (%)

Megye	Mezőgazdaságilag művelt terület	Szántó	Gyep	Zöldség
Bács-Kiskun	3,1	4,1	0,5	28,8
Békés	4,6	5,0	1,9	9,1
Csongrád	5,3	6,3	1,7	7,7
Hajdú-Bihar	3,3	4,1	1,7	4,3
Jász-Nagykun-Szolnok	9,4	10,3	5,4	11,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,9	1,0	0,5	1,0
Együtt	4,4	5,2	1,6	9,2

A szintén több év átlaga alapján számított arányok talán még inkább kifejezik az alföldi öntözéses gazdálkodás több oldalról vizsgált problémáit, és egy kicsit talán utalnak a kívánatos fejlesztés szükségességére és irányára is.

6. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Az első, hogy amennyiben meg akarjuk őrizni az alföldi térség mezőgazdaságának pozícióját, sőt azt tovább kívánjuk erősíteni (véleményem szerint nincs más reális alternatíva), úgy nem tehetünk mást, mint hogy kitüntetett figyelemmel kísérjük az intenzív irányba történő strukturális átalakítást és ezzel együtt az öntözéses gazdálkodás fejlesztését.

Az uniós csatlakozás előkészítésének kapcsán egyre inkább világossá válik, hogy a mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas területeket más formában kell hasznosítani (erdősítés, gyepesítés, természetvédelmi területek, turisztika stb.). Ez nyilván érvényes az alföldi térségre is, azzal együtt, hogy az alkalmas területeken viszont az intenzív hasznosítás a kívánatos. Ez utóbbi az, ami az Alföld mezőgazdaságában, annak szerkezeti átalakításában vezérgondolat kell hogy legyen, s ehhez szigorúan hozzátartozik az öntözésre való berendezkedés általánossá tétele is.

A második gondolat, hogy az intenzív irányba történő elmozdulás egyik oldalról a fajlagos árbevételt, másik oldalról a termelés fajlagos költségeit növeli meg je-

lentős mértékben. Mindez a termelés kockázatának erősödésében fejeződik ki, mely kockázat, mint ahogy arra már korábban utaltunk, az öntözési lehetőség megteremtésével és az igény szerinti öntözéssel mérsékelhető.

A harmadik gondolat, hogy az öntözéses gazdálkodás kiterjeszhetőségének lényeges feltétele – az intenzív földhasználat irányába történő elmozduláson túl – a birtokkoncentráció elősegítése. A meglévő infrastrukturális és műszaki feltételek kihasználásának ez az egyik – legolcsóbban járható – útja.

A negyedik gondolat, hogy az alföldi térség – vázolt sajátosságaira tekintettel – kormányzati szinten is megkülönböztetett figyelmet érdemel, mind az agrárágazat általános kérdései, mind az öntözésfejlesztés vonatkozásában.

És végül a hozzáférhető információkról annyit, hogy a KSH 1994-től gyakorlatilag megszüntette az öntözéssel, az öntözéses gazdálkodással kapcsolatos adatgyűjtést. Márpedig információ nélkül sem az ágazati irányítás, sem a gazdálkodás, sem a kutatás, sem az oktatás, sem a szaktanácsadás nem működhet megfelelő színvonalon. Az öntözéses gazdálkodás – meggyőződésem szerint – ennél többet érdemelne.

IRODALOM

- HANYECZ V. 1992: A mezőgazdasági infrastruktúra területi jellegzetességei az Alföldön. Szarvas.
- HANYECZ V. (szerk.) 1994: A szárazgazdálkodáson (Dry-Farming) alapuló földhasználat kutatási programjának kidolgozása. Szarvas.
- HANYECZ V. 1994: Az öntözési infrastruktúra helyzete és fejlesztésének lehetőségei Békés megyében. Szarvas.
- HANYECZ V. 1995: Az ökológiai adottságok és a mezőgazdaság összhangjának néhány kérdése. In: Baukó T. – Markó I. (szerk.): Az újrapolgárosodó Alföld. Gyula.
- HANYECZ V. (szerk.) 1998: A felszín alatti vizek igénybevételének környezeti korlátai. Szarvas.
- HANYECZ V.–KERESZTURSZKY J.–SZALÓKI, S.–SZŐKE M. L. 1980–1998: Kutatási jelentések. ÖKI, Szarvas
- Megyei statisztikai évkönyvek. 1980–1994: KSH, Budapest.
- Vízgazdálkodási adatok. 1998: Infrafüzetek 29. KHVM, Budapest.